

MAJA FLAJSIG, MAGDALENA JANŽIĆ, AZRA MEHMEDOVIĆ,
KLARA ŠOVAGOVIĆ

Sakralizacija prostora i očuvanje religijske baštine — slučaj Trebišća

Sažetak

Rad se bavi prostorom sela Trebišća na Učki kao prostorom društvenih konstrukata temeljenih na arhitekturi i religijskoj prošlosti koji se aktualiziraju posrednim djelovanjem etnologa i turističke zajednice te drugih čelnika Mošćeničke Drage, mjesta podno planine. Glavni akteri aktualizacije pritom su dionici neopoganskih zajednica i članovi udruga koji se bave očuvanjem baštine tog prostora.

Ključne riječi: Trebišća, neopoganstvo, sakralizacija prostora, baština, turizam

Uvod

U svaki su prostor ljudskog djelovanja utisnuti vidljivi ili nevidljivi simboli. Trebišća, mjesto podno jednog od vrhova Učke simboličnog imena Perun, dugo je vremena bilo zapušteno, no posljednjih se godina revitaliza kroz brojne aktivnosti različitih skupina koje su odabrale upravo to mjesto za svoje djelovanje. Radi se o udrugama Dragodid, Perunova svetinja, te o dvije hrvatske rodno vjerne župe Perunica i Perun koje funkcioniraju kao proizvođači Perunove svetinje. Udruga Dragodid bavi se očuvanjem suhozida kao (hrvatske) mediteranske baštine, organizira edukativne radionice i kampove kojima nastoji široj javnosti približiti temu te ih podučiti očuvanju suhozida, dok se udruga Perunova svetinja bavi staroslavenoskom baštinom u Hrvatskoj te simboličku baštinu nastoji materijalizirati kroz niz intervencija u prostoru. Obje udruge okupljaju laike i stručnjake različitih područja koje veže zajednički interes — očuvanje kulturne baštine. Rodno vjerne župe s druge strane religijske su institucije čiji su članovi vjernici koji prakticiraju rituale slavljenja solarnih ciklusa — solsticij i ekvinocij — upravo na području Tre-

bišća (termin kojim ćemo u ovom tekstu obuhvatiti i područje vrha Perun i sela Petrebišća). U ovom smo seminaru istraživale na koje je načine Trebišće zaživjelo kao mjesto očuvanja hrvatske kulturne baštine, na koje se načine taj prostor danas koristi, kako lokalno stanovništvo vidi te nove kulturne prakse te koja je simbolika Trebišća u kontekstu staroslavenskih religijskih rituala.

Kroz niz relevantne literature poput članaka, zbornika i prijašnjih istraživanja formirale smo polazište i konkretizirale temu svog istraživanja — sakralizacija prostora i očuvanje baštine. Tako smo kroz radove »Međugorje kao proces. Spacijalizacija iskustava i stvaranje mjesta« Marijane Belaj i »Performing the divine: Neo-pagan Pilgrimages and Embodiment at Sacred Sites« K. Rountree stvorile teorijski temelj o procesima utiskivanja sakralnog i kulturno-povijesnog značenja u prostor kroz različite prakse, koji se u slučaju Trebišća očituje u izvođenju staroslavenskih rituala, organiziranju edukativnih turističkih posjeta te modificiranju prostora postavljanjem kumina Peruna ili kamene zmijske kao simbola Velesa. O samoj poganskoj i staroslavenskoj mitologiji i njezinoj korelaciji s prostorom, zatim o načinima prikupljanja podataka o baštini koja ne poznaje mnogo materijalnih izvora informirale smo se kroz knjige *Hod kroz godinu* Vitomira Belaja, *Zeleni lug* Radoslava Katičića, *Religions in Global Society* Petera Beyera, *Alternative Religions: A Sociological Introduction* Stephena Hunta, te članak »Sveti trokuti: Topografija hrvatske mitologije« Vitomira Belaja i Marijane Belaj. Kroz odabrane članke iz *Mošćeničkog zbornika* poput »Perunovo svetište nad Mošćenicama u svjetlu toponimije i topografije« Radoslava Katičića, »Perun i Trebišća nad Mošćenicama, recentna etnološka istraživanja« Tome Vinščaka, »Mit u prostoru« Vitomira Belaja i »Trebišća kod Mošćenica na istarskom poluotoku i Treffling kod Gamniga u Donjoj Austriji« Georga Holzera dobile smo uvid u prethodna istraživanja provedena na ovome području. Također smo kroz internetski članak »Razgovor s Vitormirom Belajem i Tomom Vinščakom« Suzane Marjanić bile u mogućnosti sagledati same početke istraživanja i Belajev i Vinščakov stav o njima. Za uvid u teorijsku podlogu kulturnog turizma koristile smo članak »Kulturno naslijeđe i turizam« Tonke Pančić Kombol. Također smo odabrale članak Michaela Yorcka »Invented Culture/Invented Religion: The Fictional Origins of Contemporary Paganism« koji promatra neopaganizam kao sinkretičku tvorevinu koja iako se ne definira kao New Age, nego se veže direktno za drevno naslijeđe, pokazuje neke slične zna-

čajke, što je bitno i za kritičko razmatranje rodno vjerja. Knjiga *Sacred Sites and Holy Places: Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space* urednika Sæbjørga Walakera Nordeidea i Stefana Brinka iz 2013. godine uputit će nas u strategije sakralizacije prostora. Što se tiče studija slučaja članak «Landscape Archaeology and Sacred Space in the Eastern Mediterranean: A Glimpse from Cyprus» (G. Papantoniou, A.K. Vionis), iako se temelji na arheološkim istraživanjima, nudi za naše istraživanje vrijedne uvide u razmatranja koncepta sakralnih krajolika. S obzirom na to da se bavimo prostorom odabrala smo i članak »Iz tradicijske baštine središnje Istre« T. Vinščaka koji opisuje tradicijske načine gradnje u Istri te povezuje tradicionalnu arhitekturu sa suvremenim životom u istarskom selu.

Za potrebe ovog rada pojedine članice grupe su otputovale u Mošćeničku Dragu kako bi kroz neformalne razgovore s lokalnim stanovništvom i dva strukturirana intervjua s lokalnom etnologinjom i planinarkom Anom Montan, te s načelnikom Mošćeničke Drage Riccardom Starajem pokušale saznati nešto više o njihovom odnosu s prije spomenutim udrugama te kakav je njihov stav prema (novo)otkrivenoj slavenskoj baštini tih krajeva. Drugi intervju proveden je s jednim od osnivača udruge Dragodid, etnologom Grgom Frangešom, koji je djelovanjem kroz PP Učka u suradnji s lokalnom zajednicom osmislio povijesno–kulturnu mitološku stazu Trebišća. Kako sa članovima udruge Perunova svetinja te Rodnovjernih župa u Zagrebu i Rijeci nismo odradile usmeni intervju zbog njihove želje za unifikacijom odgovora na naša pitanja unutar zajednice, informacije o ritualu koji se provodi u Petrebišću dobile smo službenim, pismenim putem, od Saveza hrvatskih rodno vjeraca. Ipak, ostale potrebne informacije dobile smo preko njihovih mrežnih stranica.

Sakupljenu građu organizirale smo u logičke cjeline. Počevši od prijašnjih istraživanja staroslavenske baštine na području Trebišća čija su otkrića poslužila kao baza ovome, preko turističkog aspekta kojega je revitalizacija te baštine dobila, do sakralizacije već etabliranog mjesta od strane različitih neopoganskih skupina koje smatraju bitnim očuvati religijski aspekt staroslavenskog kulturnog naslijeđa.

U radu ćemo dakle opisati i interpretirati dobivene podatke kroz detaljnu analizu rezultata istraživanja i navedene literature.

Prethodna istraživanja područja Trebišća

U devedesetim godinama Radoslav Katičić, Vitomir Belaj i Tomo Vinšćak počinju se baviti sustavnim istraživanjima stare slavenske i stare hrvatske religije na istarskom području (Marjanić 2007). Prva istraživanja područja Trebišća provedena su 2004. godine od strane Tome Vinšćaka i studenata Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sklopu terenske nastave. Na prijedlog predsjednika *Katedre Čakavskog sabora* općine Mošćenička Draga, Veseljka Velčića, akademici i studenti usmjeravaju se na Trebišća i vrh Perun. U podršku se uključila i općina Mošćenička Draga financirajući terenska istraživanja i skupove. Do današnjeg dana na hrvatskom prostoru opstala su samo dva toponima Perun — kraj Žrnovnice južno od Splita i iznad Mošćenica. Pri razgovoru s kazivačima s područja Mošćenice nazire se da su staroslavenski religijski elementi bili ukorijenjeni u život tamošnjih stanovnika prošlog stoljeća (Vinšćak 2006). Mogu se povući poveznice elemenata legendi iz usmene predaje stanovništva, toponimije i staroslavenske mitologije npr. priča o vragu koji čuva zlato u Druškoj peći i dužnost zmije Veles da čuva Perunovo zlato u podzemlju. Prikupljenim podacima o toponimiji, povijesti i tradicijama ustvrdila se važnost toga kraja kao svetog prostora slavenske mitologije. Stoga je sazvana znanstvena ekskurzija u svibnju 2006. godine, gdje hrvatski, slovenski i austrijski znanstvenici potvrđuju ovu tvrdnju sa etnološkog, indološkog, lingvističkog i arheološkog gledišta.

U listopadu iste godine saznanja s ekskurzije predstavljena su na znanstvenom skupu *Perun i Trebišća na Učki*. U staroslavenskoj mitologiji vrhovni bog Gromovnik Perun obitava na brdu Perun pokraj kojeg postoji izvor vode koji simbolizira boga zmiju Veles. Na mnogobrojnim lokalitetima od Alpa do Makedonije, pronađeni su toponimi povezani posebnim geografskim rasporedom. Cjelovitost prostora postignuta je sakralizacijom tri točke prostora koje predstavljaju bogove Perun, Veles i Mokoš. Oštri kut ovog trokuta uvijek iznosi između 22° i 25°, omjer između nasuprotnih strana trokuta iznosi 1:2 te su točke koje simboliziraju Mokoš i Veles odvojene vodom. Vrh Perun iznad Mošćenica matematički je potvrđen dio ovakvog trokuta, uz kamen pored mjesta Volosko koji predstavlja božicu Mokoš i kanjon rijeke Rječina koji predstavlja boga Velesa (Belaj 2006). Iako je moguće da su stari Slaveni bili animističkog svjetonazora, postojanje boga Peruna potvrđeno je filološ-

kim i drugim metodama te je utvrđeno da je potekao iz indoeuropske vjerske predaje. U nedostatku drugih dokaza posebno je izučavana toponimija toga područja. Ime vrha Perun ne mora nužno potjecati od boga Peruna, već može označavati mjesto u koje su često udarali gromovi od praslavenskog naziva groma, *perun*. Međutim pod vrhom Perun iznad Mošćenica nalazi se potok s mlinom i okolnim špiljama Osojina, Druška peč i Potuklica. Dakle postoji vodena površina, kamen (mlin) kojim mitološki Perun ubija Velesa te špilje tj. podzemlje u kojima Veles obitava. Kao što prethodno navodi Vinšćak, usmenom primopredajom očuvana je legenda o zlatu u špilji koje po mitologiji čuva Veles. Toponim Trebišća može dolaziti od praslavenske riječi *treba* što znači žrtva (Katičić 2006). S druge strane moguća je i druga etimologija pri kojoj naziv potječe od glagola *trijebiti*, u smislu krčenja, pa bi tako označavao iskrčeno područje (Holzer 2006). Međutim kada bi se obronci Trebišća iskrčili ne bi se dobilo iskoristivo zemljište, što bi ukazivalo više na sakralne nego na poljoprivredne etimološke korijene (Marjanić 2007). Naziv Petrebišća u izvornom obliku može glasiti *Pretrebišća* označavajući početak ulaska u Trebišć (Katičić 2006).

Teme obrađene na skupu objavljene su u *Mošćeničkom zborniku*, prvom zborniku s mitološkom tematikom u hrvatskoj znanosti, te je tako omogućeno sažimanje interdisciplinarnih saznanja o tamošnjoj slavenskoj mitologiji na jednom mjestu. Također željelo se javnosti predstaviti nova saznanja. Stoga je na skupu odlučeno da se otvori Muzejska zbirka etnološke baštine u Trebišću i postave informativne table o staroslavenskoj mitologiji na postojećim povijesnim stazama do Trebišća i vrha Perun. Budući da se staza nalazi na području nadležnosti Parka prirode Učka, bilo je potrebno ostvariti komunikaciju općine i akademske zajednice s Parkom. Posrednik je bio Grga Frangeš, suradnik za kulturnu baštinu u Parku prirode Učka. Na temelju Katičićevih članaka Frangeš razrađuje sadržaj informativnih tabli i slijed priče u krajoliku. Nadogradnja poučnih staza nastaje kao posljedica suradnje Katedre Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, Parka prirode Učka i akademika s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nastaje staza duga 15 kilometara sa 14 informativnih tabli. Lokalna zajednica dotada nije bila pretežno informirana o mitološkoj vrijednosti ovoga prostora niti o povezanosti toponimije sa staroslavenskom duhovnošću. Crkvena zajednica nije postavljala otpor, gledajući na mitologiju kao prethodnicu kršćanstva na ovom po-

druću. Usmjeravanje na turizam, po riječima načelnika Mošćeničke Drage, nužno je jer se jedino samofinanciranjem može postići održivost projekta:

»Svaki kulturni projekt koji postoji u općini, ako nema nekakav turistički nastavak — nema smisla, jer jedino se tako, na kraju krajeva, može financirati.« (Riccardo Staraj, 2.12.2017.)

Tako se planira obnova mlina i seoskih građevina, te otvaranje objekta koji će biti informativni centar i muzej staroslavske mitologije. Udruga Dragodid vrši obnovu seoskih građevina, a dio lokalne zajednice uključen je u njihove radionice. Trenutno postoje turističke ture po povijesnim stazama, uključujući i stazu »Mošćenička Draga–Trebišće–Perun«, te su one tako stavljene u turističku ponudu lokalne zajednice. Desetak organiziranih tura godišnje omogućuje financiranje i promociju Trebišća kao turističke atrakcije.

Turistička produkcija religijske baštine

Kada govorimo o toponimima, preciznije o oronimima (imenima gora i uzvisina), valja uzeti u obzir praslavenski »kult vrhunaca«. Još od davnina postoji pretpostavka da su se Slaveni klanjali božanstvima na gorama. Zbog toga je Perunu mjesto na uzvisini, dok se Veles, kao Perunov suparnik, bog podzemlja i zmajeva, smjestio ispod njega, uz vodu. Radoslav Katičić uočio je mnoštvo sličnih toponimskih uzoraka diljem Hrvatske. Naposljetku, dramaturgija je uvijek slična: borba između Gromovnika i Zmije, Peruna i Velesa. Treća točka koja zamišljeni pravac pretvara u trokut javlja se uslijed istraživanja Andreja Pleterskog. On u mitološki igrokaz ubacuje trećeg lika, Velesovu ženu Mokoš (Belaj 2007). Kako smo već naveli, slučaj je to i našeg konkretnog istraživanja, pošto mitološki obrazac odgovara prostoru Trebišća. Pred načelnika općine Riccarda Staraja nameće se izazov i otvara pitanje: kako mitološku priču pretvoriti u konkretan turistički sadržaj?

Pošto materijalnih dokaza nema, a cijela je priča temeljena na pretpostavkama, početno rješenje bilo je naknadno postavljanje informativnih tabli, legendi i mapa o slavenskoj mitologiji. Bez interesa stručnjaka s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za ovu temu, mit, pa shodno njemu i turistička vizija, ostali bi izgubljeni u vremenu i prostoru.

Općina Mošćeničke Drage želi očuvati prostor te lansirati projekt kao autohtoni proizvod koji će prepoznati i na kojemu će raditi određena skupina ljudi:

»Radimo turističke ture gore, na način da postoji stručni vodič koji je antropolog. Priča je vrlo izvorna, ne želimo od toga napraviti »Disneyland«. Želimo se zaustaviti na onome što je. (...) Moja ideja kao gradonačelnika koji je kulturnjak u toj priči od početaka, je revitalizirati to selu u izvornom »šti-hu«. Onda bi ga dao u pametnu koncesiju nekoj stručnoj ustanovi, udruzi, grupi građana, recimo Vašeg profila koji bi to njegovali dalje na isti način: da se radi edukacija, skupovi, turističke ture i da netko tko to uzme u koncesiju ima koristi od toga jer jedino na taj način možete održati stvari. Kao lokalnoj zajednici problem nam je napraviti nešto i onda to održavati jer nemamo veliki budžet, to je relativno skupo.« (Riccardo Staraj 2.12.2017.)

Međuzavisnost kulture i turizma podrazumijeva se, no u ovom slučaju dolazimo do sljedeće problematike: kako financirati projekt za probranu skupinu ljudi? Masovna navala turista može negativno utjecati na određeno područje. Rješenje je umjetnička proizvodnja kulturnih oblika i priredbi. Nepisana pravila turizma uvažavaju ovakve varijante kao autentične (Pančić Kombol 2006).

»Vodi se tura od trideset, četrdesetak ljudi. Radi se predstava, interpretacija priče kroz teatar koji se zove Teatar Perunika. Nakon toga se jede autohtona hrana, to je vrlo izvorno. Onda se ide po drugom putu nazad, tako da to traje pet sati. To je bio promotivni okidač da se ljudi zainteresiraju za to. Ima desetetak tura na godinu, to je dosta udaljeno, treba puno ulagati u promociju.« (Riccardo Staraj 2.12.2017.)

Jednoznačno definirati kulturni turizam je nemoguće. Postoji mnoštvo različitih definicija kulture, a turizam se predstavlja kao odgovor na potrebe turista. Po definiciji Svjetske turističke agencije (WTO), kulturni turizam je

»(...) kretanje ljudi zbog osnovnih kulturnih motivacija, kao što su studijske ture, umjetničke i kulturne ture, putovanja na festivale i druge kulturne događaje, obilazak povijesnih predjela i spomenika, putovanja zbog učenja prirode, folkloru ili umjetnosti te hodočašća. U tom se turizmu zadovoljavaju potrebe za različitim kulturnim iskustvom i traženjem mogućnosti za povećanjem kulturne razine, znanja, iskustva i susreta.«

Ključno je temeljito osmisliti projekt te ga prilagoditi geografskim uvjetima (relativno izolirano visinsko područje) te lokalnom stanovništvu. Područje Trebišća možemo okarakterizirati kao hibrid povijesnog turizma (ukoliko staroslavenske mitove doživljavamo kao istinite) i turizma naslijeđa, koje se odnosi na prirodu, lokalno kulturno naslijeđe, vjerske običaje, tradicije, dok je u povijesnom turizmu prisutan naglasak na znanje i učenje uz stručno vođenje vodiča, održavanje predstava i druge manifestacije (Pančić Kombol 2006).

Općini Mošćeničke Drage bitno je predstaviti kulturni proizvod kroz obrazovanje budućih i postojećih naraštaja. No ključno je da to područje postane prepoznata *destinacija* i proizvod koji ima svoju cijenu i vrijednost, jer bez tih komponenti ne možemo govoriti o kulturnom turizmu.

New age, neopoganstvo i Savez hrvatskih rodnovjeraca

Kao što je prethodno rečeno, ključni akteri našeg istraživanja su članovi Saveza hrvatskih rodnovjeraca, u nastavku teksta SHR. Kako bismo razumjeli procese koji oni svojim aktivnostima instrumentaliziraju, prije svega je potrebno steći uvid u definicije i klasifikacije suvremenih oblika religioznosti i opisati njihove opće osobine.

New Age pokret obuhvaća mnogobrojne oblike duhovnosti modernog doba usredotočene na duhovni i individualni razvoj pripadnika. Odlikuje ga širok raspon kulturnih fenomena, spajanje starijih i novijih religijskih elemenata i praksi, naglasak na osobnom iskustvu te eklektičnost i sinkretizam pri odabiru uvjerenja njegovih pripadnika. Potječe iz 19. stoljeća kada dolazi do vraćanja spiritualizma i okultizma u kulturu Europe i Sjeverne Amerike. Intenzivnije se širi krajem 20. stoljeća kada dolazi do opiranja tradicionalnim religijama. Jednim se dijelom oslanja na suvremenu interpretaciju starih religija. Takav svjetonazor vidljiv je primjerice u uvjerenju da su primitivnija društva moralno i etično superiorna, te da su poznavala pravu istinu o materijalnom svijetu koju su moderna društva zaboravila. Stoga se intenzivno posuđuju mitološki elementi iz starih kultura poput keltske, polinezijske, aboridžinske i drugih. Njima su dodani elementi šamanizma, neopaganizma, druidizma i sličnih, te vraćanje politeizmu (Hunt 2003). Miješanje elemenata posljedica je uvjerenja da su sve religije ujedinjene temeljnim istinama do kojih se na taj način pokušava doći (Beyer 2006). Drugim dijelom uvo-

di moderne elemente individualne slobode odabira stavljajući naglasak na duhovni rast pojedinca. Svaki pripadnik *New Age* pokreta slobodan je sam odabrati osobine i uvjerenja sukladno kojima će se ponašati, s ciljem zadovoljenja vlastitih duhovnih potreba. Pripadnici čiji se standardi podudaraju mogu se udružiti u skupine koje predstavljaju podvrste pokreta. *New Age* nije koherentan niti ujedinjen pokret, a nema hijerarhiju ni autoritete institucionaliziranih religijskih oblika. Širi se kroz društvene medije, no također suprotstavlja ukorijenjenim društvenim vrijednostima poput materijalizma i racionalizma (Hunt 2003).

Neopoganstvo, kao jedan od izdanaka *New Age* pokreta, teži obnavljanju starih religija fokusiranih na prirodu, posuđujući mistične, okolišne i duhovne osobine mnogih kultura te stavlja naglasak na štovanje božanstava ili natprirodnog umjesto na pojedinca kao vrhovnog duhovnog autoriteta (Beyer 2006). Naziv »poganstvo« potječe iz Rimskog carstva kada je korišten za obuhvaćanje uvjerenja društava koja su Rimljani smatrali praznovjernima. Naziv »neopoganstvo« počeo se koristiti sredinom 20. stoljeća te obuhvaća obnovu religija s fokusom na prirodu uz moderne aspekte. Zbog nedostatka organizacije i hijerarhije teško je procijeniti današnju brojnost pripadnika ovog oblika religioznosti (Hunt 2003). Doduše, temeljeno na postojećim registriranim skupinama u pojedinim državama, moguće je reći da je pokret veoma rasprostranjen i raznovrstan. Iako bi po odlikama hrvatske rodno-vjerce bilo moguće svrstati u neopoganstvo, odnosno *New Age*, sami pripadnici ne prihvaćaju takvu kategorizaciju.

SHR je neformalna zajednica hrvatskih rodno-vjernih župa koje djeluju po istim načelima. Struktura i sistematizacija unutar tih župa u skladu je s Etičkim kodeksom Saveza hrvatskih rodno-vjereca. Obuhvaća rodno-vjerne župe Perun i Perunica. Župa Perunica začeta je 2004. godine kao prva neformalna duhovna rodno-vjerna zajednica u Hrvatskoj. Do 2012. godine broj članova raste, te se Perunica dijeli na sjeverni i južni dio Hrvatske. Sjeverni dio, sa sjedištem u Zagrebu, zadržava naziv Hrvatska rodno-vjerna župa Perunica. Južni dio, sa sjedištem u Rijeci, dobiva naziv Hrvatska rodno-vjerna župa Perun. Ova podjela dokumentirana je sporazumom između predstavnika dviju župa i Saveza hrvatskih rodno-vjereca pod nazivom »Žumberački sporazum o savezu hrvatskih rodno-vjereca«.

Etički kodeks Saveza hrvatskih rodno-vjereca navodi temeljna obilježja zajednice. Naglasak djelatnosti zajednice stavljen je na suživot čovjeka i pri-

rode na svim razinama te poštivanje baštine hrvatskog naroda i stare hrvatske duhovnosti. Zajednica se ograđuje od povezivanja s javnim životom, turizmom i politikom. Političke aspekte suvremenih ideologija poput rasističkih, nacionalističkih, šovinističkih i totalitarističkih ideja daju kao primjer. Hrvatsko rodno vjerje definirano je kao »neoanimizam s politeističkim glavnim nositeljem duhovno–magijskog sustava. Time se odvajaju od paganizma, sotonizma, sekta, te sličnih monoteističkih ili politeističkih pristupa.«¹

Članovi SHR 2011. godine osnivaju neprofitnu udrugu Perunova svetinja. Cilj ove udruge jest promicanje staroslavenske kulture i duhovnosti te očuvanje baštine, lokalnih vjerovanja i običaja. Organizacijom predavanja, tribina, seminara, ekoloških akcija, kulturnih priredbi, programa i manifestacija pokušava se postići podizanje svijesti o svetosti prirode i važnosti narodnih običaja. Uz to druga izdaje periodične časopise, izvješća i knjige iz područja svoje djelatnosti i održava radionice s ciljem očuvanja tradicionalnog stvaralaštva, glazbe i umjetnosti (rodnovjerje.com.hr). Međutim za razliku od SHR, udruga Perunova svetinja ne bavi se duhovnim i religijskim prakticanjem, već znanstvenim pristupom duhovnosti — smatra ju nematerijalnom baštinom koju treba očuvati.²

Iako rodno vjerje ističu svoju odvojenost od bilo kakve forme poganstva i neopoganstva, njihova se uvjerenja, prethodno izražena u Etičkom kodeksu hrvatskih rodno vjerjaca, u mnogim aspektima poklapaju s uvjerenjima i praksama neopogana u širem smislu, pogotovo onih koji se tiču odnosa s prirodom i materijalnim praksama u prirodi te ćemo ih kao takve i analizirati.

Sakralizacija područja Trebišća

Proces sakralizacije prostora od strane SHR nastupa kao posljedica etnoloških istraživanja i njihove materijalizacije u prostoru koja su rekonstruirala mitski sadržaj područja Petrebišća. Zapažanjem iz prethodnih istraživanja neopoganstva u Hrvatskoj i iščitavanja literature, shvaćamo da korištenje etnografskih podataka koji se posebice tiču staroslavenske mitologije među neopoganima i drugim pripadnicima *New Age* pokreta postaje opće mjesto. Etnologija u tom smislu pronalazi vid praktične primjene znanja i njenu revi-

1 <http://rodnovjerje.com.hr/index.php/o-savezu/> (zadnji pristup 4.1.2018.)

2 Ibid.

talizaciju. Isto se događa i s područjem Trebišća, koje tako postaje atraktivno pripadnicima SHR.

Naime kad su aktivnosti na Trebišćima već inicirane, formirala se udruga »Perunova svetinja« koja okuplja stručnjake i laike koji se na neki način bave staroslavenskom kulturom, a dio njihovih članova pripada i već navedenim hrvatskim rodnovjernim župama, odnosno izjašnjavaju se kao rodnovjerci.³ Osnivatelji udruge sudjelovali su u prvoj radionici suhozida udruge Dragodid, i na taj se način upoznali s prostorom. Kasnije je i udruga Perunova svetinja počela aktivno djelovati u tom prostoru, u suradnji s Odsjekom za etnologiju i kulturnu antropologiju. Dakle nakon što se za staroslavensku baštinu posredstvom akademskih istraživanja saznalo, i nakon što su se počele provoditi kulturne aktivnosti u svrhu revitalizacije i »brendiranja« tog područja, religijska zajednica ga je prepoznala kao sveto mjesto. Odnosno, proces sakralizacije došao je naknadno.

Kako je i Vitomir Belaj predvidio, » (...) ova (će, op.a.) tema vremenom pobuditi pažnju šireg kruga zainteresiranih (...)« (Belaj 2006:5). Tako i Grga Frangeš, koji je kreirao stazu, navodi kako je

»(...) svoje prethodno iskustvo s neopoganskim strujama, grupom ljudi koje vole prirodu i druženja u njoj u nekonvencionalnom obliku iskoristio (...) kao inspiraciju za rad na stazi jer sam ih zamišljao kao dio ciljne publike. (...) Nakon završetka staze, to je bio poziv toj ciljanoj publici da dođe gore i nešto počne raditi na tom prostoru. Ništa nije bilo direktno upućeno, nego princip »if you build it, they will come«.« (Grga Frangeš, 16.12.2017.)

Naime prema kazivanju predstavnika već spomenutog Saveza hrvatskih rodnovjera, od 2010. godine kad članovi sudjeluju »(...) na projektu izgradnje suhozidnog Velesa s FFZG, PP Učka i udrugom Dragodid« (SHR 27.11.2017.), organiziraju se odlasci na područje Trebišća i Peruna koji se od tad ponavljaju »jednom do dvaput godišnje, najčešće ujesen« (SHR 27.11.2017.), te se ondje zadržavaju dva do tri dana. Za njih ovo područje predstavlja sveto mjesto, ako uzmemo u obzir njihovo kazivanje kako ondje »slavimo Prirodu, Bogove i Pretke, koji već jesu Priroda sama, oko i unutar nas« (SHR 27.11.2017.) te ga stavimo u korelaciju s mišlju antropologa Veikko Anttonena, koji smatra da se svetost mjesta odražava u kulturno

3 Iz tog razloga u nekim je slučajevima teško jasno razgraničiti koja grupa je izvršila koju aktivnost.

uvjetovanim, simboličkim konstrukcijama individualaca i kolektiva koja se obnavljaju u posebnim vremenima i na lokacijama gdje se kontakt između ljudskih bića i božanstva aktualizira (Anttonen 2000:281 prema Nordeide 2013:4). U tom smislu, govoreći o putovanjima članova SHR na područje Petrebišća i Peruna, govorimo o hodočašću na sveto mjesto. Prema kulturnoj antropologinji Marijani Belaj: »(...) svetost mjesta [se, op.a.], kao i svetost uopće, da bi bila stvarna, mora neprestano i iznova stvarati, te da sveto mjesto nastaje i biva stvarnim tek svjesnim naporom hodočasnika da ga, u oživljavanju iskustva hodočašća, «koriste».« (McKevitt 1991:79 prema Belaj 2011:242).

Prema Nordeide, kategorije svetog mjesta su time kompliciranije što ne postoje jasni materijali prethodnih manifestacija, ili nedostaju izvori ili dokumenti koji to potkrjepljuju, što je slučaj i na ovom području. Tako autor navodi da se proces sakralizacije krajolika ostvaruje kroz način na koji on postaje, odnosno način na koji se on percipira kao sveti (Nordeide 2013:7). SHR proces sakralizacije mjesta ostvaruje njegovim »korištenjem« na različite načine. Kao opće značajke suvremenog neopoganstva Kathryin Rountree navodi ljubav i povezanost s prirodom te povezanost obrednih slavlja s prirodnim ciklusima (Rountree 2012:96), ili solarnih ciklusa u konkretnom slučaju rodnovjerja. To podrazumijeva poštivanje ekosustava i prirodnih značajki određenog prostora. Tu značajku potvrđuju članovi SHR kada opisuju velika obredna slavlja na području Petrebišća koja se slave »(...) paljenjem obrednog ognja, krijesa, unutar zatvorenog kruga i izvođenjem specifičnog obreda čiji sadržaj ovisi o samom blagdanu i prema našem propisanom predlošku.« (27.11.2017.) Nadalje kazivači iz Perunove svetinje (čiji su članovi pripadnici SHR) Ana Montan i Grga Frangeš govore o postavljanju »kipa Peruna« (Perunova svetinja 25.11.2017.), »totema« (Ana Montan, 2.12.2017.), odnosno »kumina« (Grga Frangeš 16.12.2017.) na vrh Peruna. Tako Grga Frangeš navodi da je

»Prvi formalni angažman Perunove svetinje bio je stavljanje kumina na vrh Peruna, što su organizirali zajedno sa javnom ustanovom PP Učka. Ponudili su im to kao sadržaj i Park je pristao dati logističku podršku da se to gore dovede i ukopa, dok su oni sami realizirali skulpturu. Predstavljen je kao kulturno–turistički sadržaj i javno promoviran sa predstavnicima općine.« (Grga Frangeš, 16.12.2017.)

Iako je naznačeno da je primarni motiv postavljanja objekta (koji naknadno može postati *svetim*) upravo turizam, kazivačica Ana nam u svom kazivanju govori o tome kako se oko objekta nerijetko nalaze tragovi nečijeg prisustva, (Ana Montan 2.12.2017.) što upućuje na korištenje kumina u religijskim obredima, te se tako i u njega, sukladno definicijama neopoganstva, upisuje novo, sveto značenje. Nadalje Frangeš govori i o korištenju kamena iz sela Petrebišća:

»Nisam nikad bio na Petrebišću dok su oni (SHR, op.a.) bili gore, ali smo primijetili da su ostavljene boce vode, da su složena ognjišta, mandale i svastike na travi u centralnom dijelu Petrebišća.« (Grga Frangeš, 16.12.2017.).

Iako kazivač sa sigurnošću ne može reći o kojoj se skupini radi, prema simboliци postavljenih oblika, zasigurno se radi o manifestaciji religijske prirode te ju tako sa sigurnošću povezujemo s neopoganstvom, odnosno rodovjerjem.

Prema Anttonenu, sveta se mjesta od drugih prostora svakodnevnog društvenog života razlikuju dinstinktivnim, vrijednosnim formama ponašanja i vidljivim markerima u prostoru, kao što su to zidovi, stupovi, ograde, kamenje, stabla, odnosno općenitim simboličkim sadržajem koji je prepoznatljiv, a značenje tih markera se moderira kroz religijske narative (Anttonen 2013:13). Rečeno svakako ide u prilog tezi o sakralizaciji prostora od strane neopogana, koje se ostvaruje preko hodočašća, izvođenja obreda te markiranja prostora kamenom, odnosno kuminom.

Ponašanje u prostoru — turizam ili vjerski rituali

Nakon što smo utvrdili koje su to znanstvene i teorijske baze sakralizacije i turističke eksploatacije prostora Petrebišća, valja utvrditi i koje su to konkretne prakse koje se tamo odvijaju, to jest kako se točno odvija sakralizacija tog prostora i u kakvoj je ona korelaciji s turizmom.

U svom članku «Performing the Divine: Neo-Pagan Pilgrimages and Embodiment at Sacred Sites» Kathryn Rountree objašnjava kako sveta mjesta nisu nužno »izdvojena« iz javnog prostora. To su često povijesna mjesta, arheološka nalazišta, drevni hramovi ili prirodni oblici, poput špilja ili planina, koji se na neki način povezuju s poganskim božanstvima ili ritualima (Rountree 2010:95). Za razliku od svetih mjesta dominantnih religija, ova

mjesta za druge interesne skupine imaju (ili nemaju nikakvo) drugo značenje i vrijednost ili drugu funkciju. Mjesto vršenja rituala i obreda nije njihova primarna funkcija (Rountree 2010: 100), a nekada su te aktivnosti i izričito zabranjene. Otvaraju se dakle pitanja pristupa prostoru i pripadnosti prostora određenoj grupi. Ako prostor ne pripada vjerskoj skupini, kako onda funkcionira kao sveto mjesto?

Narativ o staroslavenskoj baštini u Trebišćima počeo je od vrha Perun. Kako saznajemo iz neformalnih razgovora te iz intervjua s načelnikom Riccardom Starajem i etnologinjom Anom Montan, lokalno stanovništvo nije imalo nikakve šire spoznaje o tom nazivu do početka etnoloških istraživanja staroslavenskog nasljeđa na tim prostorima. Spoznaja da uopće postoji neka staroslavenska kulturna baština potaknula je lokalnu upravu da u suradnji sa stručnjacima i poznavateljima teme uredi taj prostor u poučnu stazu čiji bi cilj bio prezentacija te kulturne baštine javnosti i raznim interesnim skupinama. Već u samim počecima rada na poučnoj stazi vodi se računa o »publici«, iz čega vidimo da je riječ o prvenstveno kulturno–turističkom proizvodu. To nam potvrđuje i Riccardo Staraj, načelnik općine Mošćenice. On nam objašnjava da se Turistička zajednica uključila u revitalizaciju kulturne baštine još za vrijeme trajanje skupova. Turizam je, smatra, prirodan nastavak jedne takve priče (Riccardo Staraj 2.12.2017.). Ono što izdvaja staroslavenski projekt u Trebišćima od »tipičnih« turističkih proizvoda jest inzistiranje na njegovoj znanstvenoj utemeljenosti i autohtonosti. Načelnik ističe da se cijelo mjesto nastoji oživiti u svom »izvornom štihu«, a da znanstvenu podlogu na turističkim šetnjama osigurava »stručni vodič koji je antropolog« (Riccardo Staraj 2.12.2017.). Dakle turistički proizvod koji se nastoji plasirati namijenjen je publici koja traga za nečim doista specifičnim i autentičnim te onoj koja će znati cijeniti akademski rad u pozadini.

S obzirom na to da je, kao i u našem slučaju, turizam često »pristupnica« određenim mjestima, postavlja se pitanje konkretnog ponašanja i razlika u ponašanju između neopogana i turista. Rountree navodi da je razlika vanjskom promatraču često neprimjetna, jer su obrasci ponašanja vrlo slični (Rountree 2010: 101). Grga Frangeš opisuje neopoganske skupine s kojima je imao kontakta kao »grupu ljudi koje vole prirodu i druženja u njoj u nekonvencionalnom obliku« (Grga Frangeš 16.12.2017.). Uz pretpostavku da Frangeš, koji sam nije neopoganin, nije sudjelovao u obredima, zaključujemo da se njegova percepcija njihovog ponašanja ne razlikuje puno od ponašanja

bilo koje nekonvencionalne grupe ljude koja voli prirodu. Bitan izvor informacija o odnosu lokalnog stanovništva prema aktivnostima koje se odvijaju »gore« dala nam je lokalna etnologinja Ana Montan. Od nje saznajemo da samo lokalno stanovništvo nema osjećaj povezanosti s novootkrivenom staroslavenskom baštinom. Na pitanje tko se odaziva na organizirane kulturne aktivnosti, odgovara: »Više dolaze ljudi iz drugih krajeva kojima je to interesantno, koji se možda time bave. Nisam baš sigurna koliko je taj identitet, to poistovjećivanje jako. Jer to je kao neka nova priča.« (Ana Montan 2.12.2017.)

Staroslavenski identitet kreiran je u svrhu prezentacije, kao kulturno turistički proizvod koji odgovara suvremenoj potražnji, a ne kao nešto s čime bi se lokalno stanovništvo moglo identificirati. Tako Ana Montan posjetitelje i članove udruga koje na tom području organiziraju različite aktivnosti percipira kao hobističke skupine:

»Vidjela sam da se nešto događa, ali da li su to ti rituali, ne znam. Znam samo da rijetko dolaze, da se druže, ne znam čine se bave...pa neka se druže ako im je to interesantno. (...) Tu su neke interesne skupine, netko ide na boćanje, netko na planinarenje — meni je to ista kategorija. Ne vjerujem da je to neko čuvanje baštine. Pogotovo ne religijske baštine.« (Ana Montan 2.12.2017.)

Dakle lokalno stanovništvo ne čini razliku između onih koji područje Trebišća posjećuju u svrhe prakticiranja religije i onih koji dolaze iz nekih drugih interesa. Ipak, stanovnici tog prostora primjećuju prisutnost različitih skupina prema tragovima koji ostaju u prostoru. Osim već spomenutih intervencija, poput poučne staze ili kumina Peruna, svaki boravak u prostoru za sobom ostavlja neke tragove. Kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, naši kazivači Ana Montan i Grga Frangeš svjedoče o materijalnom prisustvu određenih grupa, a prema prirodi tih materijalnih ostataka možemo pretpostaviti da se radi o nekoj vrsti religijskog obreda.

Upisivanje u prostor raznim simbolima, barem trenutačno, može se generalno povezati s religijskim obredima. Ono što je sigurno jest da je prostor Petrebišća postao sakralni prostor hrvatskog rodnovrjerna, a moguće i drugih vjerskih skupina. Za razliku sakralnih prostora dominantnih religija hrvatski rodnovrjerci kao mjesto najvećih godišnjih slavlja imaju prostor koji nije primarno sveto mjesto, prijepora oko tog prostora nema. Simbolika vrha Perun

i cijelog prostora Trebišća zaživjela je kroz djelovanje različitih udruga, skupina i individualaca koji su tamo aktivni. Element turizma je u današnjem socioekonomskom kontekstu neizbježan, no u ovom slučaju proces nije bio tipičan, upravo obrnuto — turističko mjesto postalo je svetim, a danas ta dva elementa supostoje u prostoru.

Zaključak

Sažimajući sva iskustva s terena i pročitane literaturu, pred nama se ukazuje specifičan fenomen koji čini puni krug. Iz etnoloških istraživanja staroslavenske religije na području Trebišća nastaje svojevrsni proizvod kulturnog turizma koji zatim privlači vjersku zajednicu rodnovjereca (moguće i druge skupine za koje još nismo saznali), koja se ponovno vraća na etnološka istraživanja pri revitalizaciji, odnosno reanimaciji religija prošlih vremena koje prakticiraju u skladu s osobnim uvjerenjima i potrebama.

Tako religija postaje vektor uvjetovanja različitih procesa vezanih za lokalnu zajednicu. Onih koje se tiču akademskog izučavanja, ali i kulturnog i turističkog prosperiteta. Iako se staroslavenska vjera na ovom području revitalizira kroz kulturno–umjetničke programe, ona se stjecajem okolnosti uistinu oživljava, te potencira i doprinosi prakticiranju religije rodnovjereca.

Pitanje identiteta lokalnog stanovništva, odnosno njegovog odnosa prema staroslavenskoj religijskoj baštini, i dalje ostaje otvoreno pitanje. S obzirom na to da su istraživanja ondje provedena, kao i različite manifestacije još relativno nove te nisu ostvarile odjek među stanovništvom, smatramo da je potrebno još vremena kako bi se to pitanje uopće aktualiziralo među lokalnim stanovništvom.

Odnos lokalne zajednice i njezina identifikacija samo je jedna od tema s kojima bi se moglo produbiti i nastaviti istraživanje. Uspinjanjem na planinu Učka do Trebišća, odnosno Petrebišća i Peruna prilikom različitih manifestacija te korištenjem metode sudjelovanja s promatranjem svakako bi se moglo doći do novih saznanja, kao i upornijim i dugotrajnijim prodiranjem u rodnovjerske zajednice. Prolazak vremena tako postaje ključni faktor u daljnjem istraživanju, te će jednog dana i dijakronijski aspekt biti izuzetno interesantan pri razlučivanju, konstrukciji i interpretaciji religijskih procesa. Ovaj će rad u tom slučaju označiti svoj doprinos.

Popis izvora

- Frangješ, etnolog i kulturni antropolog, osnivač udruge Dragodid 4 grada, Šapjan
ne
Ana Montan, etnologinja, kulturna antropologinja i bibliotekarka, Mošćenička
Draga
Riccardo Staraj, rođen 1971., načelnik općine Mošćenička Draga, Mošćenička
Draga
<http://zarež.hr/clanci/razgovor-s-vitomirom-belajem-i-tomom-vinscakom>
(zadnji pristup 4.1.2018.)
»Savez hrvatskih rodno vjeveraca«. *Rodno vjeverje*, 2015. [http://rodno vjeverje.com.hr/
index.php/o-savezu/](http://rodno vjeverje.com.hr/index.php/o-savezu/) (zadnji pristup 4.1.2018.)

Literatura

- BELAJ, Marijana, 2011. »Međugorje kao proces. Spacijalizacija iskustava i stvaranje "mjesta"«. U: *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić. Zagreb, Institut za etnografiju i folkloristiku, 243–265
- BELAJ, Vitomir. 2006. »Mit u prostoru«. U *Mošćenički zbornik 3*, ur. Berislav Pavišić. Rijeka: Digital point tiskara.
- BELAJ, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga.
- BEYER, Peter. 2006. *Religions in global society*. London — New York: Routledge
- HOLZER, Georg. 2006. »Trebišća kod Mošćenica na istarskom poluotoku i Trefling kod Gamniga u Donjoj Austriji«. U *Mošćenički zbornik 3*, ur. Berislav Pavišić. Rijeka: Digital point tiskara.
- HUNT, Stephen J. 2003. *Alternative religions: a sociological introduction*. Aldershot — Burlington: Ashgate, 8–9.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2006. »Perunovo svetište nad Mošćenicama u svjetlu toponimije i topografije«. U *Mošćenički zbornik 3*, ur. Berislav Pavišić. Rijeka: Digital point tiskara.
- MARJANIĆ, Suzana. 2007. *Razgovor s Vitormirom Belajem i Tomom Vinščakom*
- NORDEIDE, Sabiorg Walaker i Stefan BRINK, ur. 2013. *Sacred Sites and Holy Places: Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space*. Turnhout: Brepols.
- PANČIĆ KOMBOL, Tonka. 2006. »Kulturno naslijeđe i turizam«. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 16/17: 221–116

- ROUNTREE, Kathryin. 2006. «Performing the Divine: Neo-Pagan Pilgrimages and Embodiment at Sacred Sites», *Body & Society*, 12/4: 95–115
- VINŠČAK, Tomo. 1999. »Iz tradicijske baštine središnje Istre«. *Stud. Ethnol. Croat.*, 10/11:75–88
- VINŠČAK, Tomo. 2006. »Perun i Trebišća nad Mošćenicama, recentna etnološka istraživanja«. U *Mošćenički zbornik 3*, ur. Berislav Pavišić. Rijeka: Digital point tiskara.